

Paradoxe modernisering: Ede 1945-1995

HISTORISCHE STUDIES NAAR PLATTELAND, LANDSCHAP EN MILIEU (HSPLM)

onder redactie van Paul Brusse, Piet van Cruyningen en Anton Schuurman

- 1 Piet van Cruyningen, *Boeren aan de macht?*
Boerenemancipatie en machtsverhoudingen op het Gelderse platteland, 1880-1930
- 2 Ronald Rommes, *Voor en door boeren?*
De opkomst van het coöperatiewezen in de Nederlandse landbouw vóór de Tweede Wereldoorlog
- 3 Janny Bloembergen-Lukkes, *Paradoxaal modernisering: Ede 1945-1995*
Groot geworden, herkenbaar gebleven

Paradoxale modernisering: Ede 1945-1995

Groot geworden, herkenbaar gebleven

JANNY BLOEMBERGEN-LUKKES

Hilversum
Verloren
2015

Deze uitgave werd financieel mede mogelijk gemaakt door:
J.E. Jurriaanse Stichting
Leerstoelgroep Agrarische- en Milieugeschiedenis, Wageningen Universiteit
Open Universiteit
Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven
Unger-Van Brero Fonds

Het Gemeentearchief Ede verstrekke kosteloos beeldmateriaal.

Afbeelding op het omslag: voor het gemeentehuis van Ede staat het kunstwerk
Chico y Chica van Juan Ripollés, met op de achtergrond de Oude Kerk.
Het gemeentehuis is een ontwerp van Van den Broek en Bakema.

Dit is de handelseditie van het aan de Wageningen University verschenen proefschrift:
Paradoxe modernisering. Ede, 1945-1995: groot geworden, herkenbaar gebleven.

ISBN 978-90-8704-502-9

© 2015 Janny Bloembergen-Lukkes & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	11
Lijst van kaarten	12
Lijst van figuren	12
Lijst van grafieken	12
Lijst van tabellen	13
1 Modernisering en Ede	15
Inleiding	15
Modernisering: een begrip met vele betekenissen	18
Modernisering gezien als breuk met het verleden	18
Het begrip modernisering raakt in diskrediet	20
Modernisering keert terug in de Nederlandse historiografie	21
Welvaart in zwart-wit	22
Emmen als voorbeeld van ‘beheerste modernisering’	24
De rol van de sociologen in het moderniseringsproces	26
TIN19: modernisering als ‘paraplu-term’	27
TIN20: ‘betwiste’, ‘beheerste’ of ‘reflexieve’ modernisering?	28
Modernisering in Zuidoost-Brabant vanuit ruimtelijk perspectief	32
Modernisering en verzuiling	34
Modernisering en maakbaarheid	36
Lokale studies en modernisering	38
Mijn gebruik van modernisering	40
Opbouw van het boek	42
2 Het nationale decor, 1945-1995	50
Inleiding	50
Politieke ontwikkelingen op nationaal niveau	50
Nieuw élan, maar langs oude partijlijnen	51
De rol van de overheid in de samenleving	54
Planning en ordening	58
Verzuiling, ontzuiling en secularisatie	59
Wie regeert met wie en wat is de inzet?	63

Ruimtelijke ordening	69
De ontwikkeling van een nationaal beleid voor de ruimtelijke ordening	70
Nota Ruimtelijke Ordening	71
De Tweede nota: gebundelde deconcentratie	73
De Derde nota	77
VINO en VINEX	81
Onderwijs	84
Ontwikkelingen van het onderwijs in de eerste helft van de twintigste eeuw	85
Naoorlogse uitbreiding van het onderwijs	86
De verzuiling bleef in stand	88
Gastarbeiders/migranten	90
De komst van de gastarbeiders	90
Huisvesting	93
Van vakarbeider naar ongeschoolde arbeider	94
Van maatschappelijk werk naar eigen organisaties	95
Religie	96
Politieke organisaties	98
Onderwijs	99
Van tijdelijk naar blijvend	100
Vrijtijdsbesteding en cultuur	102
Overheid, vrije tijd en cultuur	102
Baas over eigen vrije tijd	104
De overheid of de markt	105
Afsluiting	107
3 De 211 raadsleden en hun burgemeesters	110
Inleiding	110
Herstel van het bestuur en de noodraad	111
Herstel van het bestuur	111
De noodraad: een nieuw begin, een nieuw geluid?	114
Gemeenteraadsverkiezingen	115
1946-1966: opbouw vaste kern vanuit de zes partijen	121
1966-1978: Ede in transitie	124
1978-1994: nieuwe verhoudingen	139
Coalitievorming	141
1945-1966: wat moeizame acceptatie van de socialisten als coalitiegeenoot	141
1966: het begin van een nieuwe periode	148
1978-1994: op zoek naar een bredere basis voor het gemeentebestuur	152
De raads- en collegeleden	156

Zittingsduur	156
Leeftijd	158
Vrouwen	160
Herkomst	164
Vertegenwoordiging van de dorpen	165
Beroep	168
Opleiding	170
Denominatie	170
Wethouders	173
Burgemeesters	175
Afsluiting	179
4 Landelijke groei: Ede tussen cityvorming, landbouw en natuur	185
Het ruimtelijk beleid tot 1945	186
Een bestemmingsplan voor het hele grondgebied	189
Professionele ondersteuning	190
Het 'Plan in hoofdzaak': drie heikele punten	196
Het gemeentebestuur tussen publiek en privaat, professionalisering, en planning	205
Betekent groei ook dat Ede een stad moet worden?	206
Opnieuw professionalisering en boven-lokale regels	208
Plannen tot city-vorming	211
Een 'huis der gemeente' – cityvorming tweede ronde	225
Flats in het weiland – uitbreiding in het agrarisch gebied	236
Het buitengebied: boeren en milieu	246
Veranderingen en constanten	250
De politieke vertaling van maatschappelijke onrust	254
Deel van een groter geheel: waar zit de lokale manoeuvreerruimte?	258
Het Structuurplan 1989: een ommezwaai die discussie oproept	259
Nationale plannen vragen om lokaal beleid	265
Kleine kernen moeten klein blijven	267
De groei van Ede moet beteugeld worden	269
Grenzen aan de groei?	271
Werkgelegenheid vraagt om bedrijfsterreinen	274
Afsluiting	278
5 Onderwijs: bijzonder of openbaar?	287
Het onderwijs in Ede tot 1945	288
Opbouw breed aanbod protestants-christelijk onderwijs	292
Ede krijgt een christelijke lts	293

Ede ontwikkelt zich tot een regionaal centrum voor protestants-christelijk onderwijs	297
Het Streek in de steigers gezet	302
Het moderniseringsproces verandert Ede	313
Uitbreiding openbaar voortgezet onderwijs gaat moeizaam	315
De veranderingen opnieuw in kaart gebracht	316
Uitbouw van het openbaar voortgezet onderwijs	318
Ambtelijke voorbereiding	319
Het college neemt actie	320
Wat ging er mis?	323
Was de communicatie met het COGVO en Den Haag wel optimaal?	324
De positie van de pravo, de Minerva mavo en de Pallas Athene mavo	327
De macht van het getal: leerlingenaantallen	328
Eindelijk geslaagd	333
Lokale kleuring van modernisering: twee cases	339
De gehuwde ambtenares/onderwijzeres	340
De Schoolbegeleidingsdienst	349
Afsluiting	355
6 Van gastarbeiders naar buitenlandse werknemers	360
Migranten in Ede tot 1945	361
Repatrianten en Molukkers	363
De komst van de gastarbeiders	365
Ontvangst in den vreemde	367
Kerkelijk initiatief zorgt voor lokale afdeling van de SBBW	371
De SBBW van start	373
De Minoriteitennota van het Sociografische Bureau	377
Overheveling taken van het Rijk naar de gemeente	381
Een eigen gemeentelijk minderhedenbeleid	383
De Edese politieke partijen nemen stelling in het migrantendebat	387
Het beleid in de praktijk	394
Ede wordt een concentratiegemeente	397
Zelforganisaties	399
Het beleid geëvalueerd en aangepast	403
Een eigen gebedsruimte	409
Een eerste onderkomen in de Sterkenburgflat	410
Huurschuld	411
De scheiding van kerk-staat	413
Een nieuwe moskee: een gebed zonder end	416
Het maatschappelijk klimaat verandert	420

Past Ede in het landelijke beeld?	422
Afsluiting	425
7 Vrijtijdsbesteding: wat hoort bij een gemeente met 100.000 inwoners?	430
Vrijtijdsbesteding in Ede tot 1945	432
Zwemmen in Ede	434
De Zanding: van kanovijver tot recreatiepark	435
Het Lunterse Bosbad	442
Het Enkabad	444
Een eigen overdekt zwembad: de droom van het college	446
Vier zwembaden op de begroting: een kostbare zaak	456
Knopen worden doorgehakt: privatisering en nieuwbouw	460
Cultuur	465
Subsidie voor de Arnhemse Orkestvereniging?	466
Subsidie voor 'Theater': een jarenlange voorstelling	468
De 'Eder kuil'	474
Een overdekte hal naast het Openluchttheater?	477
De Reehorst: een taak voor de gemeente?	478
Heideweek	505
De Heideweek groeit na de oorlog uit tot een waar evenement	506
Festiviteiten te werelds? Gemor in de raad	510
Een moeilijke periode	513
De wederopstanding	516
Afsluiting	521
8 Paradoxe modernisering. Hoe Ede tussen 1945 en 1995 veranderde, maar herkenbaar Ede bleef	526
Inleiding	526
De 211 raadsleden en hun voorzitter	527
Ruimtelijke ordening	529
Onderwijs	532
Migranten/gastarbeiders	535
Vrije tijd: een zwembad, een schouwburg, een evenement	537
Het moderniseringsproces in de tijd	540
1945-1966: groei en traditie	540
1966-1978: verandering en debat	541
1978-1994: pluriformiteit en afstand	543
Edes periodisering vergeleken	545
Modernisering kent meerdere paden	548

Ede is geen Katwijk: modernisering wordt niet van buitenaf opgedrongen	549
Ede is geen Emmen: voor Ede geen technocratische blauwdruk	550
Ede vergelijkbaar met Zeeland? Lokale modernisering	551
Ede en Welvaart in zwart-wit	554
Conclusie	557
Samenvatting	564
Summary	571
Bijlagen	578
Lijst van gebruikte archieven	590
Literatuur	591
Lijst van geraadpleegde internetsites	601
Interviews	602
Register op persoonsnamen	603
Over de auteur	608

Voorwoord

Ede is een grote gemeente, qua oppervlakte een van de grootste van Nederland, en qua bevolkingsaantallen behoort de gemeente tot de 25 grootste. Toch is naar deze gemeente nog weinig onderzoek verricht. Het was voor mij een van de redenen om deze gemeente te kiezen als onderwerp.

Van de velen die belangstelling toonden en elk op hun eigen manier hebben bijgedragen aan het tot stand komen van dit boek, wil ik er enkelen noemen. Allereerst prof.dr. Pim Kooij die mij als buitenpromovenda onderdak bood bij de Leerstoelgroep Agrarische geschiedenis aan Wageningen University. Voorts dr. Anton Schuurman, die als mijn begeleider gedurende mijn onderzoek mij in gesprekken en met zijn commentaren uitdaagde, bij de les hield en stimuleerde. De medewerkers van het gemeentearchief van Ede maakten dat de gang naar het archief altijd prettig was. Een speciaal woord van dank voor Evert Somers, die voor mij de ontbrekende gegevens voor het onderzoek naar de veranderingen in de samenstelling van de raad in de Gemeentelijke Basis Administratie heeft opgezocht. Voor de beide archivarissen Peter van Beek en Hans Berende, de medewerkers Marjo van den Berg, Gonda Heerdink en Arjan Molenaar. Verder ben ik dank verschuldigd aan de medewerkers van het Gelders Archief in Arnhem, de Gelderland Bibliotheek in Arnhem, maar vooral aan de medewerkers van de onvolprezen bibliotheek van de Wageningen Universiteit.

Ook vanuit de Werkgroep geschiedenis van de Vereniging Oud Ede en van de Vereniging Oud Bennekom werd steun geboden, ik noem met name emeritus hoogleraar Ad Nooij, Kees van Lohuizen, Frans van Oort en Carel Verhoef.

Het hebben van fijne collega's is een voorrecht en vooral aan het einde heeft hun steun en belangstelling mij zeker geholpen om de klus te klaren. In het bijzonder noem ik Marjolein van Herten en Ronald Rommes van de faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen van de Open Universiteit, die elk delen van de tekst van commentaar hebben voorzien. Bovenal een woord van dank voor mijn collega, Frank Inklaar, die van begin tot einde bereid was van gedachten te wisselen over opzet, aanpak en uitwerking van het onderzoek en om commentaar te leveren op tussentijdse producten. En voor mijn Groningse studiemaatje Marja Kwast-van Duursen, voor de kritische lezing van het eindproduct en de voorstellen voor tekstuele verbeteringen.

Het voorliggende boek is de handelseditie van het gelijknamige proefschrift. De tekst is vrijwel ongewijzigd gebleven, wel is er een aantal afbeeldingen toegevoegd.

Janny Bloembergen-Lukkes, Bennekom, februari 2015.

Lijst van kaarten

1.1	Wegenkaart van het grondgebied van Ede	44
1.2	Wegenkaart plaats Ede	46
1.3	Kernplan 1964. Op deze kaart staat de geplande rondweg geprojecteerd	48

Lijst van figuren

2.1	Noord- en zuidvleugel verstedelijkt gebied Nederland	75
4.1	Geboortegemeente van inwoners van Ede die in 2007 tussen de 30 en 50 jaar oud waren	249

Lijst van grafieken

2.1	De buitenkerkelijkheid volgens het CBS (centralsvraag) en het SCP (tweetrapsvraag), 1958-2004	62
2.2	Bevolkingsgroei Nederland, Gelderland en Ede, 1945-1985	80
3.1	Groei Ede door geboorten en import, 1965-1990	165

Lijst van tabellen

2.1	Verblijfsduur gastarbeiders in Nederland tussen 1960 en 1986	92
2.2	Geldige arbeidsvergunningen van gastarbeiders in Nederland tussen 1969 en 1976	93
3.1	Percentage stemmen uitgebracht in Ede op de verschillende politieke partijen bij de verkiezingen tussen 1946 en 1994	116
3.2	Uitslagen gemeenteraadsverkiezingen 1946-1994	120
3.3	Verdeling gemeenteraadszetels over de partijen, 1945-1994	122
3.4	Stemmenwinst en verlies gerekend tussen uitslagen verkiezingen 1966-1974	125
3.5	Verschuivingen in opkomst en verkiezingen gemeente Ede tussen 1966 en 1994	134
3.6	Bevolking gemeente Ede naar kerkelijke gezindte, 1947-1992	139
3.7	Overzicht coalities en wethouders	142
3.8	Gemiddelde leeftijd raadsleden per partij, 1945-1994	159
3.9	Gemiddelde leeftijd leden Tweede Kamer 1960-1995	159
3.10	Verhouding gemiddelde leeftijd raadsleden versus wethouders, 1945-1994	160
3.11	Vrouwen op de kieslijst / vrouwen in de gemeenteraad, 1946-1994	162
3.12	Vergelijking aantal vrouwelijke leden Tweede Kamer versus gemeenteraadsleden, 1946-1994	163
3.13	Getalsverhouding raadsleden-wethouders geboren in Ede versus import, 1945-1994	166
3.14	Beroepsindeling raadsleden, 1945-1994 (100)	169
3.15	Gemeenteraadsleden versus leden Tweede Kamer met hbo of wo opleiding, 1945-1994	172
4.1	Bevolkinggroei Nederland, Gelderland, Ede tussen 1931 en 1951	200
4.2	Herkomst nieuwe inwoners gemeente Ede, 1950-1985	213
4.3	Geboortecijfers per dorp, 1970-1988	268
4.4	Ontwikkeling van de woningvoorraad in de gemeente Ede, 1946-1988	273
5.1	Verschuivingen tussen leerlingen in openbaar en bijzonder lager onderwijs, 1900-1931	290
5.2	Overzicht kerkelijke gezindte Nederland en gemeente Ede op basis van Volkstellingen 1947, 1960, 1971	314

5.3	Percentage schoolverlaters dat kiest voor het voortgezet onderwijs per richting omstreeks 1980	318
5.4	Percentage ouders dat bij aangifte geboorte geen kerkelijke gezindte meer opgaf, 1973-1975	329
5.5	Bevolking naar kerkelijke gezindte in de gemeente Ede sinds 1947	332
6.1	Marokkanen en Turken in Nederland en in de gemeente Ede in 1971, 1983 en 1989	405
7.1	Bezoekersaantallen en exploitatietekorten, 1980-1989	458
7.2	Bijdrage gemeente aan begroting Heideweek, 1975-1982	520